

blijft helaas onbesproken, net als de vraag in hoeverre de Nederlandse lezer zich over literatuur liet inlichten door concurrerende buitenlandse kranten en tijdschriften op de leestafels van koffiehuisen en genootschappen.

Het is misschien ondankbaar dergelijke kwesties ook al meteen behandeld te willen zien. De meeste krantenarchieven zijn verloren gegaan, en Korevaart heeft een zeer omvangrijke hoeveelheid moeilijk te bestuderen krantenmateriaal toegankelijk gemaakt voor verder onderzoek. Wie iets wil weten over enig onderwerp met betrekking tot het literair-culturele leven in de eerste helft van de negentiende eeuw, doet er voortaan verstandig aan om achterin haar boek de (ook via de website van de uitgever doorzoekbare) registers op onderwerpen, namen en titels op te slaan, om te zien of de dagbladkritiek er ook iets over gezegd heeft. Het is dus maar goed dat Korevaart dat 'randverschijnsel' is blijven onderzoeken.

Ton van Kalmthout

D. Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001 ; Amsterdam: Bert Bakker, 2001, 444 blz., ISBN 90 351 2315 8).

Het hier besproken dissertatieonderzoek betreft een bewonderenswaardige en buitengewoon lezenswaardige speurtocht naar de geschiedenis van het Amsterdamse socialisme tot aan de oprichting van de SDAP. Auteur Dennis Bos volgt in zijn beschrijving en interpretatie van de lange periode vanaf het vroegste 'communisme' van 1848 tot de partijorganisatorische constitutie van de 'moderne' sociaal-democratie in 1894 zeer bewust een tweeledig spoor.

In een sociaal-geografisch en cultureel-antropologisch doordrenkte historische verhandeling, wordt het vroege socialisme allereerst beschreven vanuit de concrete, levende werkelijkheid van groepen arbeiders, kleine neringdoenden, lompenproletariërs en andere geledingen van de volksklasse in nauw omschreven buurten van Amsterdam. De al veel langer bestaande traditie van militant verzet tegen rijken en machtigen van de stad, wordt vanaf het midden van de negentiende eeuw getransformeerd tot allerhande vormen van socialistische oproerigheid in de volkswijken van de binnenstad en vooral in (delen van) de Jordaan, om zich tenslotte te verwijden tot nieuwe buurten, wanneer de grote sociaal-economische transformatie vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw Amsterdam radicaal gaat veranderen. Wat de lezer wordt voorgetoverd is een narratieve verhandeling, die ons deelgenoot maakt van de microkosmos van eigen buurt en sociaal netwerk, van de wereld van persoonlijke en familiale relaties én van het bruisende leven van de bierhuizen, de arbeiderslokalen en, niet te vergeten, de huiskamers waar de vroege socialisten conspireren, filosoferen, onderdak verlenen aan (vervolgde) medestrijders en een nieuwe generatie deelgenoot maken van de revolutionaire boodschap. Haar eigenlijke charme ontleent de studie aan de lenige, kleurrijke, invoelende en bijwijlen hilarische wijze waarop de verloren gewaande wereld van het oude socialisme weer tot leven wordt gewekt, inclusief rituelen en normatieve codes die de strijd van de vroegste socialisten (be)geleiden en die de basis leggen voor een verzetstraditie die decennialang de volksbuurten van Amsterdam beheerst.

Anderzijds moet óók worden opgemerkt, dat wat als de kracht van deze studie kan worden aangemerkt, tevens een zekere zwakte ervan uitmaakt. De invoelende, *verstehende* wijze van onderzoek, die de lezer op unieke wijze temidden van het gewone volk en de toenmalige strijdcultuur plaatst, wordt te weinig gedragen door een meer empirische onderbouwing die

middels een analyse van, bijvoorbeeld, ledenlijsten of het traceren van familiale relaties of van verhuispatronen mogelijk was geweest. Incidenteel vindt een dergelijke analyse weliswaar plaats, maar over het algemeen blijft onduidelijk in hoeverre de intergenerationele overdracht van strijdvormen en erecoodes, of het belang van sociale netwerken, geografische nabijheid en andere (veronderstelde) bepalende factoren inderdaad die beslissende invloed sorteren welke de auteur met enige zwier uitdraagt. Deze constatering klemt temeer, waar een eigenlijke methodologische verantwoording ontbreekt, die juist in dit soort 'kwalitatieve' studies verhelderend kan en eigenlijk behoort te werken. Anderzijds moet gezegd, dat een dergelijk onderzoek buitengewoon arbeidsintensief is en door een aan de universiteit verbonden jeugdige promovendus nauwelijks valt te realiseren. Wellicht dat toekomstige historici dit onderzoek ooit entameren met het analytische kader van de hier besproken studie als stimulerende leidraad.

De tweede dragende peiler van de studie, die nauw verbonden is met de hierboven vermelde aanpak, wordt uitgemaakt door de overduidelijke afkeer bij de auteur van een op instituties geconcentreerde geschiedschrijving, die de gestipuleerde superioriteit van de 'moderne' arbeidersbeweging met terugwerkende kracht en in diffamerende zin loslaat op een periode die nu juist getypeerd zou worden door het ontbreken van dit soort bureaucratische organisaties. Een dergelijke benadering houdt, naar de mening van de auteur, een finalistische ideologie in, die de 'oude beweging' als primitivistisch en achterhaald voorland van de 'echte' arbeidersbeweging bestempelt. In feite echter, zo wordt geponeerd, valt het vroege socialisme niet te typeren door gerijpte partijformaties, vakbonden en andere organisaties, maar door verhoudingen, gedragspatronen en erecoodes op buurt- en individueel niveau die vaak van generatie op generatie worden overgedragen. Een geschiedschrijving die dit socialisme niet op zijn eigenlijke merites, maar vanuit de superioriteitswaan van een latere era, beoordeelt houdt niet minder dan een bespottelijke en bevooroordeelde karikatuur in. Het hart van de hier besproken studie wordt daarmee uitgemaakt door de heroïsche poging een beweging te rehabiliteren die, te beginnen met de vroegste geschiedschrijvers der SDAP, vaak met meewarigheid en hoogmoedswaan is beschreven.

Bij deze, in veel opzichten terechte, constatering past echter wel een tweetal kanttekeningen. Ten eerste, dat de op zich buitengewoon waardevolle beklemtoning van het niet-institutionele micro- of mesoniveau, ook een zekere negatie inhoudt van (opkomende) organisaties zoals vakbonden, coöperaties en de Sociaal-Democratische Bond (SDB). In het verlengde hiervan kan worden betwijfeld of een analyse in termen van persoonlijke relaties en regionaal beperkte netwerken bij dit soort bureaucratisch-hiërarchische en vaak landelijke organisaties wel kan volstaan. In de tweede plaats valt op te merken dat het beklemtonen van het authentieke karakter van het vroege socialisme niet per definitie impliceert dat het spreken van 'oude beweging' versus 'moderne arbeidersbeweging' een uitsluitend ideologisch gemotiveerde mystificatie zou zijn. De auteur beroert deze cruciale kwestie zélf in een lapidaire, maar wel degelijk cruciale zinsnede, waarin wordt gerefereerd aan het *Communistisch Manifest* waarin, zo heet het, de 'eigenlijke' arbeidersbeweging wordt teruggevoerd op 'een in het industrieel grootbedrijf en tot klassenbewustzijn 'gedwongen' proletariaat...' De auteur laat in een polemische contra-argumentatie erop volgen, dat in Amsterdam ook 'zonder modern kapitalisme en een industrieel proletariaat... een socialistische beweging [ontstond] die het noch aan onderlinge solidariteit, noch aan revolutionaire strijdlust ontbrak.' (339) Anders echter dan de auteur meent is het pleit met deze argumentatie allerminst beslecht, omdat de hier gebezigde termen — 'socialistische beweging', 'onderlinge solidariteit', 'revolutionaire strijdlust' — voor de onderscheiden periodes naar alle waarschijnlijkheid geen eenduidige betekenis bezitten. Het probleem is,

met andere woorden, niet zozeer opgelost danwei gesteld, zij het op een ongemeen doordringende en intrigerende wijze.

De kritische kanttekeningen die bij deze studie te plaatsen zijn, doen niets af aan de buitengewoon fraaie, originele en inventieve wijze, waarop Dennis Bos de pioniers van het Nederlandse socialisme de hen toekomende plaats in de geschiedenis terug heeft weten te geven. Het is deze moeilijk te overschatten verdienste, die de blijvende waarde van deze prachtige studie zal blijken uit te maken.

Henny Buiting

G. de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Dissertatie Utrecht 2001 ; Amsterdam: Aksant, 2001, 585 blz., €27,50, ISBN 90 5260 011 2).

De Groot, opgeleid als student en aio economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, stelt in zijn dissertatie de vraag hoe industriële arbeid in Nederland in de periode 1850-1940 getypeerd werd als mannen-, dan wel vrouwenwerk. Deze typering acht hij niet het resultaat van fysieke eigenschappen of scholingsgraad maar van de sociale constructie van sekse die plaats heeft tijdens de beginnende industrialisatie en het daarop volgende arbeidsproces. In de buitenlandse literatuur gelden de reproductie van voorafgaande vormen van gezinsarbeid en de invloed van nieuwe technologieën als de twee voornaamste verklaringen voor het ontstaan van scheidlijnen tussen mannen- en vrouwenwerk tijdens de industrialisatie. Om deze verklaringen in Nederland te toetsen koos de auteur voor de combinatie van een vergelijking van seksesegregatie in vier bedrijfstakken (sigaren-, kleding-, schoenen- en textielindustrie) en een diepteanalyse in vier afzonderlijke bedrijven (aardewerkfabriek De Sphinx, de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, de Nederlandse Katoenspinnerij en gloeilampenfabrikant Philips). De auteur beschrijft niet alleen uitgebreid maar heeft zich ook de moeite getroost de ontwikkelingen met (fraaie en goed gekozen) foto's in beeld te brengen. Uit het onderzoek blijkt dat in de bedrijfstakken en bedrijven steeds onderscheid gemaakt werd tussen mannen- en vrouwenwerk. Deze seksesegregatie is overwegend lokaal ontstaan, waarbij werkgevers en arbeid(st)ers hetzelfde 'vertoog' deelden. De segregatie werd overgenomen uit de eerdere huisindustriële productie, dan wel uit het buitenland waar de machines en kennis van het productieproces vandaan kwamen. Dit laatste was het geval in drie van de vier bedrijven. Waren beide factoren afwezig, dan richtte de startende ondernemer de seksesegregatie zelf in, rekening houdend met de plaatselijke verhoudingen. Philips is hiervan het voorbeeld. Had de seksesegregatie eenmaal vorm gekregen, dan was deze moeilijk te wijzigen, aldus De Groot. Alleen fundamentele wijzigingen in het productieproces konden de segregatie veranderen, maar of dit gebeurde hing af van het tempo van industrialisatie en de lokale arbeidsmarkt alsook van het 'sekselabel' dat aan de betreffende machines werd toegekend. Van de actoren die een rol speelden bij de totstandkoming van de seksesegregatie, zijn het vooral de ondernemers die de segregatie invullen. Bij de totstandkoming speelden vakbonden geen rol, wel bij de besteding van een eenmaal bestaande seksesegregatie. Ook kerkelijke opvattingen speelden nauwelijks een rol bij de verdeling van taken tussen mannen en vrouwen, of het moest gaan om plaatselijke wensen de vrouwen en mannen in afzonderlijke ruimtes te laten werken. Pas met de voltooiing van de verzuiling rond de Eerste Wereldoorlog kregen dergelijke kerke-